

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕЖІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Катерина Миколаївна ДЗЮБАК,

*кандидат економічних наук,
головний судовий експерт Одеського науково-
дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

Цивільне судочинство України з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [1] зазнало певних змін. Серед них окремої уваги заслуговує запровадження нового учасника цивільного процесу – експерта у галузі права, оскільки по даному питанню досить продовжуються дискусії щодо необхідності та правових підстав для залучення таких експертів у судовий процес. На думку одних науковців [2; 3], таке нововведення є не доцільним з огляду на застосування суддями у своїй діяльності принципу «*jus novit curia*» (лат. – «суд знає закони»). Юристи-практики [4; 5; 6] ж вважають, що науково-експертна діяльність у галузі права цілком вмотивовано імплементується у виклики сьогодення, так як через неї проявляються демократія та принцип верховенства права. Більш того, вітчизняна правова система має приклади залучення таких експертів у цивільний процес.

Неоднозначність у міркуваннях щодо правової експертизи пояснюється недосконалістю українського цивільного законодавства. З одного боку, це пов'язано з тим, що знання у галузі права за своєю природою не відносяться до спеціальних знань, які є підставою для проведення експертизи. Такої точки зору дотримується М. Треушніков [7], зазначаючи, що у цивільному процесі призначення експертизи для вирішення правових питань, в тому числі питань, пов'язаних зі змістом та порядком застосування норм іноземного права, є неможливим. Науковець виходить з того, що у ч. 2 ст. 102 ЦПК України чітко вказано, що «предметом висновку експерта не можуть бути питання права». І це є, по суті, вірним підходом до застосування цієї норми закону. З іншого ж боку, стаття 73 ЦПК України передбачає надання експертом у галузі права висновку по поставленим перед ним питанням. Як бачимо, норми ст. 73 та вищезгаданої ст. 102 одного й того ж кодексу кардинально різняться між собою.

Проте, підтримуючи розвиток ідеї застосування правової експертизи, наголосимо, що такі вчені, як О. Російська та О. Галяшина [8] висловлюють переконання, що сучасний стан діяльності судів та суддів побудований таким чином, що вони переважно використовують знання у певних галузях знань та не можуть орієнтуватися в усіх нюансах сучасного законодавства, яке, до речі, постійно модернізується. Тому вчені стверджують, що необхідність у проведенні експертиз у галузі права, зокрема в цивільному процесі, є вимогою часу та своєрідним шляхом допомоги суддям у застосуван-

ні спеціальних юридичних знань, якими судді можуть не володіти. Такі експертизи вчені [8] пропонують називати судово-нормативними, предметом проведення яких будуть фактичні дані, що стали відомі під час судочинства шляхом дослідження нормативних та нормативно-технічних актів із застосуванням спеціальних знань.

Такі ж погляди розділяє М. Жижина [9], на думку якої є доцільним в поняття спеціальних знань включати як питання права, так і суміжні з правовими питання. Судова практика з цивільного судочинства показує, що іноді на вирішення судового експерта ставляться питання, що носять «нормативіський» характер, тобто передбачають, що об'єктами дослідження є певні спеціальні нормативи, правила техніки безпеки, правила дорожнього руху, стандарти тощо. В цьому випадку при вирішенні правових питань слід проводити чітку межу між компетенцією суду та компетенцією експерта. Мається на увазі, що аспекти матеріального та процесуального права відносяться виключно до компетенції суду, а вузько спеціальні правові питання відносяться до компетенції експерта [10; 11]. Тому у цивільних справах може виникати потреба у проведенні такого виду дослідження, в якому буде прослідковуватися зв'язок з аналізом норм права. Підтвердження цього ми знаходимо в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [12], у п. 1.4, п. 2.3 яких передбачено, зокрема, що «під час проведення експертиз експертами застосовуються нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР та державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР)». З чого ми можемо зробити висновок, що знання з відповідної галузі права і спеціальні знання є взаємодоповнюючими дефініціями, не являють собою взаємовиключні категорії, а в деяких випадках для встановлення обставин справи просто необхідно використовувати таке поєднання спеціальних і правових знань.

Тому, на нашу думку, норми ч. 2 ст. 102 ЦПК України, які полягають у неможливості у висновку експерта вирішувати питання права, доцільно застосовувати в наступній інтерпретації:

- перед експертом не можуть ставитися питання по суті вирішення позову, задоволення позовних вимог чи залишення їх без задоволення;
- експерт не може робити висновок про наявність чи відсутність в діях сторони ознак порушення права іншої сторони, не може давати роз'яснення про те, яку норму права слід застосовувати до відповідних правовідносин.

Безперечно, не можуть ставитися перед експертом у галузі права питання, вирішення яких відноситься до виключної компетенції суду. З огляду на це, висновок експерта в галузі права може надаватися за трьома напрямками дослідження:

1. Застосування аналогії закону.
2. Застосування аналогії права.

3. Зміст норм іноземного права згідно з їх офіційним або загально-прийнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 114 ЦПК України, «висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи». У висновку експерта в галузі права не досліджуються обставини справи, тому за своєю природою він не може підтверджувати чи спростувати яку-небудь обставину, яка є складовою предмета доказування у справі. Так само, висновок експерта в галузі права не містить доказової інформації по справі, а є джерелом для отримання відомостей, не пов'язаних із встановленням обставин справи, але які можуть бути необхідними для кваліфікації судом правовідносин сторін і вибору правової норми, яка підлягає застосуванню. Це пояснює передбачений законодавством підхід, закріплений у ч. 1 ст. 115 ЦПК, яким визначено, що висновок експерта в галузі права не належить до доказової бази, такий висновок носить допоміжний (консультативний) характер, він не має обов'язкового значення для суду.

В такому разі вважаємо необхідним звернути увагу про технічну недодільність розміщення статей 114 і 115 ЦПК України у Главі 5, яка має назву «Докази та доказування». Якщо законодавчо врегульовано, що висновок експерта в галузі права не є доказом у справі, висновок експерта у галузі права та висновок експерта є відмінними поняттями, не є різновидом та не є доказом у справі, тому зазначені вище статті, на нашу думку, більш доречно об'єднати в одну норму зі статтею 73 ЦПК України. Враховуючи вищевикладене, стаття 73 ЦПК України може мати наступну редакцію, а статті 114 та 115 відповідно виключеними:

«Стаття 73. Експерт у галузі права

1. Як експерт у галузі права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта у галузі права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом.

2. Учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо:

1) застосування аналогії закону чи аналогії права;

2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загально-прийнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

3. Висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи.

4. Висновок експерта у галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду.

5. Суд може посилатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань».

За нашим глибоким переконанням, ЦПК України потребує доповнень й іншими нормами щодо здійснення науково-експертної діяльності та змісту висновку експерта в галузі права. Це стосується можливості вирішення в судовому засіданні питання про задоволення клопотання експерта про ознайомлення його з матеріалами справи в разі необхідності для розкриття змісту норм іноземного права.

Відомо, що в Україні залучення експертів з питань права часто практикується Конституційним Судом України, а також застосовувалося раніше діючим Верховним Судом України, коли вони зверталися до певних наукових установ чи навчальних закладів за роз'ясненням певних правових питань. В іноземній юридичній літературі залучення експерта з питань права та надання ним висновку є інститутом «amicus curiae», який широко досліджується та реалізується в практичній площині. В юридичній літературі, як правило, проблеми участі в судочинстві експерта з питань права розкриваються через аналіз ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» [13], відповідно до якої суд може звернутися до експерта щодо встановлення змісту норм іноземного права. Проте правова наука потребує комплексного наукового дослідження правосуб'єктності експерта з питань права як учасника цивільних процесуальних правовідносин. Тому наступною важливою нормою, яку необхідно доповнити до ЦПК України, є надання суду права ухвалювати постанови про призначення науково-правової експертизи, предметом якої є встановлення змісту норм права іноземних країн із зазначенням конкретних питань, що можуть бути віднесені до компетенції експерта в галузі права.

Також вважаємо обов'язковим включити до статті 73 або до окремої статті ЦПК України норму, якою передбачити вимоги щодо обґрунтованості проведених досліджень та на їх підставі складення об'єктивного письмового висновку на поставлені перед експертом в галузі права питаннями. Зазначені вимоги закріплені у ч. 3 ст. 72 ЦПК України та стосуються переважно висновків судових експертів. Проте вважаємо невірним надавати перевагу висновкам судових експертів, оскільки, як зазначалося раніше, в основі проведення як судових експертиз, так і науково-правових експертиз лежить застосування експертом спеціальних знань у формі дослідження. В будь-якому разі саме суд приймає рішення у справі, тому він має бути незалежним, перевіряти обґрунтованість висновку експерта й самостійно приймати законне та обґрунтоване судове рішення.

Таким чином, науково-правова експертиза у цивільному судочинстві формується експертом в галузі права в результаті проведеного дослідження, заснованого на застосуванні спеціальних знань. Такі спеціальні знання надають сторонам можливість допомогти суду у визначенні норми законодавства чи закону, що підлягає застосуванню за аналогією законодавства чи аналогією права, та змісту норми іноземного права, що підлягає застосуванню до спірних правовідносин. Для повноти і чіткості правового регулювання використання висновків експертів у галузі права у цивільному судочинстві потребують вдосконалення норми ЦПК України.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>
2. Бошно С. Доктрина как форма и источник права. Журнал российского права. 2003. № 12. С. 72–80.
3. European Journal of Crime, Criminal Justice and Criminal Law, 1996.
4. Гетманцев М. Правова природа висновку експерта в галузі права. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 6. С. 333-337.
5. Скакун О. Теорія права і держави: підручник. 4-те вид., допов. і перероб. К.: Алерта, 2013. 524 с.
6. Селіванов А. Проблеми запровадження в судовий процес правової експертизи. Право України. 2002. № 8. С. 32–34.
7. Треушников М. Судебные доказательства: Монография. М. 2005. 240 с.
8. Сабинін О. Експертиза починається з експерта. Охорона праці: науково-виробничий журнал. 2013. № 9. С. 28-29.
9. Жижина М. Вопросы оценки заключения эксперта в гражданском процессе. Обеспечение прав и свобод человека в современном мире : сб. матер. XI науч.-практ. конф. (г. Москва, 22 нояб. – 03 дек. 2016 г.). Москва. 2017. С. 328-332.
10. Шмаленя С. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Запоріжжя. 2008. 216 с.
11. Гоманюк О. Оцінка висновку експерта на досудовому слідстві. Вісник прокуратури. 2006. № 5. С. 66-72.
12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>
13. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>